

УДК 141.7:316.37

Ф.П.ВЛАСЕНКО (кандидат філософських наук, асистент кафедри філософії гуманітарних наук філософського факультету)

vlasenkof@ukr.net

В.М.СКАЛАЦЬКИЙ (кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії гуманітарних наук філософського факультету)

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ЕКОНОМІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ІНДИВІДА В СУСПІЛЬСТВІ СПОЖИВАННЯ

Стаття присвячена аналізу особливостей соціалізації індивіда в суспільстві споживання та визначенню основних детермінант означеного процесу.

***Ключові слова:** суспільство споживання, індивід, особистість, соціалізація, гроші.*

Сучасне суспільство перебуває в стані соціокультурної модернізації, зміни типу своєї організації та існування. Соціальна реальність, що формується в наш час, характеризується новими відносинами між людьми у сфері культури, новими умовами розвитку, новою системою цінностей, норм і принципів, культурних потреб і засобів їх задоволення. Така ситуація характеризується новими критеріями і новою мірою свободи.

Отже, життя сучасної людини суттєво відрізняється від традиційного існування. Адапція зміни життєвого шляху особистості продиктована змінами, які відбуваються в економічній, політичній, соціокультурній, морально-етичній сферах. Динамічні зміни відбуваються не лише в кожній із цих сфер, а й у самій особистості, що в свою чергу вимагає теоретичного аналізу механізмів та детермінант соціалізації індивіда в сучасному суспільстві. Тому актуальність теми дослідження визначається потребами соціальної практики, які зумовлюють необхідність формування особистості, риси якої відповідали б вимогам часу. У зарубіжній та вітчизняній науковій літературі напрацьований значний матеріал з дослідження проблеми взаємодії людини та суспільства, входження індивіда в систему суспільних відносин, яке в найзагальнішому сенсі позначають соціалізацією. Дослідження процесу соціалізації індивіда в умовах соціальних змін привертає інтерес різних наукових шкіл і напрямків в сучасному суспільствознавстві. Специфіка вивчення даної проблеми полягає в тому, що ці дослідження не мають комплексного характеру, хоча і розглядають означений процес з різних точок зору. Серед філософських підходів, які актуалізували цю проблему, можна виокремити екзистенціалізм (Ж.-П. Сартр, К. Ясперс), де соціалізація зводиться до соціальних ролей, що протистоять сутності людини; концепцію «масової людини» Х. Ортеги-і-Гассета, що розкриває соціально-психологічний тип людини натовпу; Франкфуртську філософську школу (Г. Маркузе, Е. Фромм, Ю. Габермас), що досліджує співвідношення загальнолюдського, соціального та індивідуального. Проблемами

становлення особистості, а отже, у тій чи іншій мірі питаннями соціалізації займалися також українські вчені, зокрема: В. Андрущенко, В. Баранівський, І. Бойченко, Л. Губерський, М. Лукашевич, В. Муляр, І. Надольний, М. Надольний, А. Ручка та ін.

Аналізуючи сучасну наукову літературу, слід навести ряд визначень соціалізації. Так, у словнику сучасної західної соціології соціалізація визначається як процес засвоєння індивідом протягом життя соціальних норм і культурних цінностей того суспільства, до якого він належить [1, с. 316]. В інших джерелах цей феномен визначається як процес формування особистості на основі навчання та виховання, засвоєння соціальних ролей, суспільного та власного досвіду, що перетворює людину на члена суспільства [2, с. 540]; як процес становлення особистості, навчання і засвоєння індивідом цінностей, норм, настанов, зразків поведінки, властивих даному суспільству, соціальній спільноті, групі [3, с. 137]; як складний, багатогранний процес включення людини в соціальну практику, набуття соціальних якостей, засвоєння суспільного досвіду і реалізації власної сутності за допомогою виконання певної ролі в практичній діяльності [4, с. 44]; як процес операціонального оволодіння набором програм діяльності і поведінки, характерних для тієї чи іншої культурної традиції, а також процес інтеріоризації індивідом знань, цінностей і норм, що їх визначають [5, с. 964]. Таким чином, можна зробити висновок, що визначення поняття соціалізації в цілому несуттєво відрізняються одне від одного, тому що сам процес досить очевидний і об'єктивно притаманний будь-якій соціальній системі. Проте більш глибокий розгляд даної проблеми виявляє широку варіативність позицій стосовно структури, видів, форм, етапів і засобів процесу соціалізації. Зазначимо, що в наявних варіантах визначення соціалізації, найбільш поширеним є розуміння її як процесу засвоєння індивідом соціальних норм та цінностей. Таким чином, цей процес має забезпечити сталість, збереження суспільства і передавати здобутки його культури між поколіннями. Але у рамках такого підходу наявне неминуче протиставлення соціалізації та індивідуалізації особистості, тобто соціалізація розглядається як спрямування особистості до єдиного соціального стандарту. Сучасне ж соціально-філософське розуміння процесу соціалізації, детерміноване кардинальними змінами в соціумі, повинно бути набагато ширшим і функціонально повнішим.

Починаючи з робіт Ф. Гіддінгса в гуманітарному знанні виникає традиція «широкого» підходу до інтерпретації поняття соціалізація. У рамках даного підходу під соціалізацією розуміється процес розвитку соціальної природи людини й суспільства. Соціалізація розглядається як глобальна тенденція розгортання й утвердження соціальних (на противагу природним) начал (принципів, законів і правил) життєдіяльності людей, які набувають домінуючого значення в процесі історичної еволюції. Елементи даного підходу вперше зустрічаються ще у філософії французького Просвітництва, насамперед у контексті обґрунтування ідеї суспільного прогресу, але явне теоретичне вираження ця позиція отримала в ряді Економічні детермінанти соціалізації індивіда в суспільстві споживання

позитивістсько орієнтованих соціально-філософських доктрин сер. XIX - поч. XX ст. Саме в цей період з'являються модель «трьох стадій» соціальної динаміки (О. Конт), ідеї про обумовленість розвитку й розгортання сутнісних сил людської природи системою виробничих відносин (К. Маркс), про наявність «механічної» й «органічної» форми суспільної солідарності (Е. Дюркгейм), досліджується специфіка «надорганічного типу» всесвітньої еволюції (Г. Спенсер) і тенденція зростаючої раціоналізації соціальної життєдіяльності (М. Вебер, К. Мангейм) тощо. Загальною методологічною установкою подібних інтерпретацій соціалізації виступає припущення про наявність особливих закономірностей розвитку й функціонування соціальних систем, які не можуть бути зредуковані до будь-яких типів взаємозв'язків і взаємодій, крім соціальних. Соціалізація ж фактично ототожнюється із цілим комплексом соціальних (економічних, політичних, культурних) перетворень, завдяки яким і стверджуються «соціальні закони» життєдіяльності людей. Досить цікавою концепцією соціалізації для нашого дослідження є теорія Д. Рісмена, який розглядав механізми соціалізації в різних типах суспільства. На думку Д. Рісмена, «дитячі роки являють собою величезну важливість для формування характеру... Дитячі роки не можна розглядати у відриві від структури суспільства, що впливає як на батьків, котрі виховують дітей, так і безпосередньо на дітей» [6, с. 122]. Вчений доводив, що в процесі соціалізації кожне суспільство виховує у своїх членів конформізм, що закладається у дитину, а потім підтримується або руйнується в дорослому житті людини. Він розглядав три типи соціального характеру, сформованого соціалізацією, що відповідає трьом етапам розвитку суспільства.

Так у традиційних суспільствах процес соціалізації здійснювався за принципом «орієнтації на традицію». Основним механізмом соціалізації в такому суспільстві було формування в індивіда страху невідповідності прийнятим у суспільстві нормам, виконання яких від нього очікують. У процесі модернізації суспільство, на думку Д. Рісмена, породжує новий механізм соціалізації — «орієнтація-на-себе». Безпосередні зв'язки в «орієнтованому на традицію» суспільстві знищуються. Для нового суспільства характерні різко зростаюча соціальна мобільність, швидке накопичення капіталу, експансія. Такому суспільству потрібний новий тип характеру — заповзятливий, ініціативний, готовий до ризику й всього нового. «Орієнтація-на-себе» припускає менший контроль сім'ї, роду, клану й інших авторитетів. Третій історично зумовлений тип соціалізації дослідник характеризував як «орієнтація-на-іншого». Соціалізація за принципом «орієнтація-на-іншого», за Д. Рісменом, отримала свій розвиток у США й інших розвинених країнах у XX ст. У даних суспільствах освіту, дозвілля, сферу обслуговування об'єднує зростаюче споживання інформації, що в надлишку надається засобами масової комунікації. Поведінка індивіда визначається не традиціями й принципами, а різного роду впливами — системою зв'язків, модою, авторитарною бюрократією й іншими факторами. Історія людства, за Д. Рісменом, являє собою поступовий перехід від

«орієнтованого на традицію» до «орієнтованого-на-інших» соціального характеру, однак всі його типи деякою мірою співіснують у сучасних суспільствах; значення кожного з них залежить від економічних, соціальних і демографічних та інших чинників.

Таким чином, концепція соціалізації Д. Пісмена представляє очевидний дослідницький інтерес у зв'язку із соціальними змінами, що відбуваються в сучасному соціумі. Ще більш виразно зазначена позиція проявляється в межах структурного функціоналізму. Соціалізація тут розглядається як процес рольового тренування, завдяки якому забезпечується включення індивіда в систему соціальних дій. Вона повністю визначається потребами суспільної інтеграції, що являється одним із функціональних імперативів даної системи. Наприклад, згідно Т. Парсонсу, збереження соціального порядку являється основною передумовою ефективного розвитку суспільства, його вдалої адаптації до зовнішніх умов свого існування. Функціонування соціальних систем може бути забезпечено лише за рахунок високого рівня узгодженості індивідуальних дій.

Однак, завжди існує небезпека порушення такої узгодженості внаслідок егоїстичної природи людини. Тому «в соціумі виникають допоміжні засоби розвитку соціальної установки в структурі особистості на основі механізму соціалізації» [7, с. 462]. Соціалізація у розумінні Т. Парсонса є особливою частиною процесу соціального навчання, котра передбачає засвоєння реквізиту орієнтацій для задоволення функціонування в ролі. Оцінюючи дану модель, слід зазначити, що функціональний підхід до визначення сутності і призначення соціалізації дегуманізує цей процес. Людина в цьому випадку представляє інтерес лише як елемент механізму, що забезпечує ефективність роботи соціальної системи і, відповідно, постає не як суб'єкт, а як об'єкт процесу соціалізації. Слід зазначити, що в спробі включити процес соціалізації в загальносистемні механізми функціонування соціуму, безпосередній суб'єкт соціальної дії розглядається як пасивна, а не активна складова соціальної життєдіяльності. Але якщо на початку минулого століття коли стандарти традиційного суспільства ще зберігали свій вплив, а індустріальне суспільство тільки вступило у фазу розвитку, подібна позиція відповідала реаліям соціальної дійсності. Тому в умовах постіндустріального суспільства вона являється несприйнятливою. У 60-ті рр. ХХ ст. концепцію соціалізації розвивав у межах критичної школи соціології Г. Маркузе. Спосіб соціалізації, яким суспільство транслює свої цінності, на думку Г. Маркузе, передбачає вибір між історичними альтернативами, що визначаються успадкованим рівнем матеріальної й інтелектуальної культури. Вибір альтернатив є результатом гри пануючих у суспільстві інтересів: віддається перевага одним специфічним способам зміни й використання людини й природи, відкидаються інші, при цьому реалізується один з можливих «проектів» дійсності. Як тільки проект втілюється в діяльності основних соціальних інститутів і в суспільних відносинах, він може претендувати й на визначення орієнтації розвитку суспільства в цілому. Соціалізація в розвиненому індустріальному

суспільстві «є, насамперед, політичним універсумом, останньою стадією реалізації специфічного проекту – а саме, переживання, перетворення й організації природи як матеріалу для панування» [8, с. 20].

Поряд з наведеними вище теоріями соціалізації для об'єктивного уявлення даного процесу актуальними є також концепції соціальної та діяльнісної сутності людини, її визначення як носія сукупності суспільних відносин (К. Маркс, Ф. Енгельс). Згідно з нею люди в процесі діяльності та через неї змінюють і зовнішні умови свого буття, і самих себе. Соціальне середовище, що формує людину, одночасно виступає і умовою, і результатом її діяльності. Свідомість людини та її діяльність перебувають у взаємообумовленій єдності. «Сутність людини, – стверджує К. Маркс, – не є абстракт, притаманний окремому індивіду. У своїй діяльності вона є сукупність усіх суспільних відносин» [9, с. 265]. Для К. Маркса людська сутність і є істинна спільність людей, що включає в себе невичерпну багатоманітність конкретних типів соціальності.

З вищевикладеного ми бачимо, що різні дослідники розглядали соціалізацію індивіда під своїм кутом зору, вибудовуючи свою оригінальну концепцію, у множині існування яких можна знайти як спільні моменти так і суттєві розбіжності щодо розуміння тієї чи іншої складової такого складного соціального явища як соціалізація. Можна впевнено констатувати, що у зв'язку з тим, що соціалізація – це процес, який детермінується конкретними соціально-історичними умовами, його не можна вважати завершеним на якомусь етапі життєдіяльності людини. Соціалізація – це не тільки формування завершеності й зрілості особистісних рис, але й розвиток і модифікація зрілих форм соціальності особистості в ході включення її в систему нових зв'язків і зобов'язань. Тому будь-яка соціальна система пред'являє свої вимоги до формування соціального типу особистості як продукту складної взаємодії економічних, політичних і особливо соціокультурних умов життєдіяльності людини на відповідному етапі суспільного розвитку. Аналізуючи особливості соціалізації індивіда в сучасному суспільстві, слід зазначити, що останнє, в науковій літературі, характеризується різними смислами, серед яких домінуючою характеристикою є суспільство споживання. Споживання в такому суспільстві постає не лише як один з елементів сфери економіки, а і як один із головних регулятивних принципів соціальних стосунків, як певна система, що охоплює економічну, політичну, культурну сферу. Існує декілька теорій, що пояснюють виникнення суспільства споживання. Певні прогнози таких соціокультурних змін можна побачити вже у роботі «Капітал» К. Маркса, де проводиться думка, що із ростом багатства буржуазного суспільства лише збільшується фетишизація товарів. Дійсно, у міру розмивання меж між класами та росту добробуту так званого середнього класу, коли багато благ стали доступними для більшої кількості людей, зростає значимість споживання товарів і послуг. З іншого боку, з середини ХХ ст. організована економіка великих корпорацій і державне регулювання спричинили реалізацію політики масового виробництва, орієнтованого на споживацький

Власенко Ф.П., Скалацький В.М., 2012

попит. В індустріальному суспільстві, орієнтованому на виробництво, головним постає задоволення індивідуальних потреб. Індивід, таким чином, персоніфікується у своїх бажаннях, він постає головним об'єктом інтересу. А у сучасному суспільстві споживання центральним постає прагнення до нерівності. Це суспільство підтримує нестандартність, не типовість, адже всі товари спрямовані на задоволення індивідуальних, тобто особливих бажань. Нестандартність, як спроможність задовольнити найвибагливішу потребу, постає однією із характерних рис цього суспільства.

Ми змушені констатувати, що в такому суспільстві здійснюється трансформація гуманістичних цінностей у новому світоглядному вимірі — економічному, який породжує низку нових важливих і нагальних проблем. Сучасний вітчизняний вчений В. Кремень цілком справедливо зазначає, що «економічне мислення нині заповонило життя людини. Ринкова економіка — основний сенс сучасного прогресу, що відсуває звичні духовно-культурні цінності на другий план. Економічний вимір є закономірним породженням розвитку європейського капіталізму. Але не як експлуаторського ладу, який несе в собі все жахіття тоталітаризму, знущання, війни тощо, а як найбільш ефективного способу організації виробництва, економічного життя, та й життя взагалі» [10].

На думку французького філософа Ж. Бодрійяра, «у сучасному суспільстві з його підвищеною інтеграцією індивіди вже більше не змагаються один з одним у володінні благами, вони самореалізуються у своєму споживанні, кожен сам по собі» [11, с 154]. Індивід все більше обмежується в цій системі, стає детермінованим цінностями суспільства споживання, серед яких провідне місце займають власність, прибуток, гроші тощо. Саме гроші як універсальний, найрухоміший елемент власності на сьогодні займають провідне місце серед речей – символів, що оточують людину. Окрім суто економічних функцій (міра вартості, засіб платежу) гроші є потужним чинником соціалізації індивіда, створюючи і задовольняючи потреби у виживанні, в існуванні, самореалізації, занятті певної страти в соціальній структурі суспільства тощо. Вивчаючи особливості поведінки людей, які виявляються у зв'язку з відношенням до грошей, науковці роблять співставлення їх з цінностями, установками, темпераментом. Аналізуючи індивідуальні відмінності поведінки людей, які виявляються в зв'язку з відношенням до грошей вчені виокремлюють так звані грошові типи особистості (скнара, марнотрат, грошовий мішок, торгаш, колекціонер, абстракціоніст), які є домінуючими в сучасній системі суспільних відносин. Таким чином, гроші детермінують поведінку особистості, впливають на формування її спрямованості і професійного вибору, на реалізацію особистих інтересів, які прямо пов'язані з мотивацією досягнення власної свободи в економічній діяльності людини. Вони стали визначальним показником успіху і самодостатності людини. Особливу роль гроші, як чинник соціалізації, відіграють для молодого покоління, де постають як предмети мрій, можливість досягти своєї мети, задовольнити всі потреби, міра свободи тощо. Основним життєвим гаслом постає «знання

Економічні детермінанти соціалізації індивіда в суспільстві споживання

як заробити гроші, а з ними і багатство».

Отже, сьогодні вектор особистісних пріоритетів з духовних цінностей стрімко змінюється на матеріальний добробут, на гроші, вплив яких став панівним у різних сферах в тому числі в процесі соціалізації індивіда. В якості основного механізму соціалізації індивіда в суспільстві споживання виступає підприємницька діяльність, а рівнем соціалізованості особистості – підприємливість як характеристика суб'єкта економічної діяльності. Підприємливість в літературі визначається як комплекс особистісних якостей, що забезпечують здатність досягнення конкретних цілей у різних сферах суспільного життя за рахунок своєї ініціативи, винахідливості, самостійності, нестандартних рішень, готовності до ризику і відповідальності за результати, здатність до відкриття нових прибуткових можливостей економічної діяльності. Тому, можна стверджувати, що сучасне суспільство висуває нові вимоги та визначає особливості соціалізації індивіда. По-перше, спостерігаються значні зміни умов первинної соціалізації індивіда, котрі пов'язані із зменшенням впливу на особистість сімейних відносин і збільшенням впливу більш рухомих соціальних структур, перш за все, засобів масової інформації, неформальних об'єднань, організацій, матеріальних цінностей. По-друге, простежується розширення масштабів і збільшення ролі вторинної соціалізації. Ще в середині ХХ ст. молода людина могла розраховувати на те, що отримана освіта визначить її професійну кар'єру протягом всього життя, а сьогодні, щоб відповідати високій динаміці суспільного життя, необхідне постійне перенавчання і перекваліфікація – «пожиттєве навчання» і самонавчання. По-третє, слід відзначити зростаючу роль особистісної ініціативи. У сучасному суспільстві відповідальність за напрямок і ефективність процесу соціалізації несе уже не стільки навколишнє соціальне середовище, скільки сама людина. Ефективний розвиток особистості в нових соціальних умовах можливий при вирішенні соціокультурних та світоглядних протиріч та за наявності досить розвинутих матеріальних і духовних передумов. Основними орієнтирами розвитку людини повинні стати цінності індивідуальності, безперервної освіти, підприємливості, які необхідно культивувати і підтримувати усією системою суспільних інститутів. Е. Тоффлер, наприклад, говорить про такі вимоги до особистостей сучасного суспільства як здатність швидкого пристосування до змін, допитливість, індивідуальність, підприємливість тощо. Швидка зміна ситуації у нашій країні ставить перед людиною завдання, до розв'язання яких їй не готували ні система освіти, ні система виховання, ні весь досвід минулого життя. Вона може успішно функціонувати у ній, лише маючи відповідні особисті якості і навички поведінки, серед яких слід виділити креативність, активність, готовність до великої кількості варіантів розвитку подій, комплітність, відповідальність, професіоналізм, компетентність тощо.

Список літератури

1. Современная западная социология: Словарь / сост.: Ю.Н. Давыдов и др. – М.: Политиздат, 1990. – 432 с.

2. Філософський словник соціальних термінів. – Х.: “Корвін”, 2002. – 672 с.
3. Проблемы социализации молодежи: Рефератив. сб. / Рос. Акад. наук. ИНИОН. – М., 1993. – 138 с.
4. Социализация личности: исторический опыт советского периода и современные тенденции: Сб. науч. тр. / Рос. акад. образования. Ин-т теорет. педагогики и междунар. исслед. в образовании. – М., 1993. – 47 с.
5. Можейко М.А. Социализация // Новейший философский словарь. – Минск: Книжный Дом, 2003. – С. 964-966.
6. Рисмен Д. Некоторые типы характера и общество (начало) // Социологические исследования – 1993. – № 3 – С. 118-129.
7. Парсонс Т. Система координат действия и общая теория систем действия: культура, личность и место социальных систем. / Американская социологическая мысль: Тексты. / Под ред. В.И. Добренькова. – М.: Издание Международного Университета Бизнеса и Управления, 1996. – С. 462-478.
8. Маркузе Г. Одномерный человек. Исследование идеологии развитого индустриального общества: Пер. с англ. – М.: РЕИ –BOOK, 1994. – 341 с.
9. Маркс К. Тезисы о Фейербахе. Маркс о Фейербахе / Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Изд. 2-е. – М.: Издательство политической литературы, 1974. – Т.42.– С.264-266.
10. Кремень В. «Людина і освіта у вимірах економічної цивілізації» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dt.ua/EDUCATION/lyudina_i_osvita_u_vimirah_ekonomichnoyi_tsivilizatsiyi-48163.html
11. Бодрийяр Ж. Система вещей / Ж. Бодрийяр. – М.: Рудомино, 2001. – 219 с.

Ф.П.ВЛАСЕНКО, В.Н.СКАЛАЦКИЙ

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев
E-mail: vlasenkof@ukr.net

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ СОЦИАЛИЗАЦИИ ИНДИВИДА В ОБЩЕСТВЕ ПОТРЕБЛЕНИЯ

Статья посвящена анализу особенностей социализации индивида в обществе потребления и определению основных детерминант отмеченного процесса.

Ключевые слова: общество потребления, индивид, личность, социализация, деньги.

F.VLASENKO, V. SKALACKIY

Taras Shevchenko National University of Kyiv
E-mail: vlasenkof@ukr.net

ECONOMIC DETERMINANTY OF SOCIALIZATION OF INDIVIDUAL IN SOCIETY OF CONSUMPTION

The article is devoted the analysis of features of socialization of individual in society of consumption and determination of basic determinant of the noted process.

Key words: society of consumption, individual, personality, socialization, money.

Стаття надійшла до редколегії 06.11.12

Прийнята до друку 11.11.12